

Ірина Жаровська

Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, професор кафедри теорії права та конституціоналізму
ел. пошта irazhar@ukr.net
ORCID 0000-0003-3821-8120

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКСІОЛОГІЧНИЙ ХАРАКТЕР

<http://doi.org/10.23939/>

© Жаровська І., 2022

Статтю присвячено аналізу з погляду теоретичної юриспруденції та практичного аспекту захисту екологічних прав в сучасному глобалізованому суспільстві. Акцентовано, що навколишнє середовище є спільним надбанням людства, важливо знайти прогресивні та полівалентні рішення для його захисту і збагачення. Ці рішення мають комплексний характер, та вміщують правові, інституційні та організаційно-управлінські заходи.

Констатовано, що захисники довкілля та землі відіграють вирішальну роль у спробах уповільнити екологічні зміни та подолати нерівність влади у використанні землі та розвитку ресурсів. Екологічні права мають бути захищені на міжнародному рівні, оскільки питання проблем з навколишнім середовищем зазвичай не обмежується кордонами окремої держави. Проте первинне забезпечення екологічних прав громадян – це зобов’язання держави. Умотивовано, що захист прав людини є необхідним елементом його функціонування. Без системи захисту та гарантування можливості не перетворюються в реальні права, так і залишаючись декларативними гаслами.

Екологічні права – це права вітального значення. Зміна навколишнього природного середовища критично впливає на життя людини, спричиняючи катастрофи, що загрожують існуванню людства. Право на життя загально визнано як основне або фундаментальне право людини, здійснення якого є необхідною умовою здійснення всіх інших прав людини.

Захист екологічних прав має пріоритетне значення для суспільства, держави і людини. Проблема полягає в тому, що захист природи часто входить в дисонанс з інтересами певних кланів, олігархічних груп та конгломерацій. Право на безпечне для життя та здоров’я довкілля є ключовою основою екологічних прав громадян, на реалізацію якого спрямовані інші екологічні права.

Констатовано, що вирішення проблеми захисту довкілля знаходиться в контексті екологічної глобальної освіти та досягнення Цілей сталого розвитку. Юридична освіта відіграє важливу, але недостатньо визнану роль в антропогенних змінах навколишнього середовища. Активізація освітньої екологічної сфери вирішує ключові проблеми – пошук оптимальних позицій при вирішенні екологічних проблем, так вирішується питання захисту екологічних прав.

Ключові слова: екологічне право, захист, навколишнє природне середовище, екологічна освіта, екологічне громадянство.

Постановка проблеми. Нині людство по-новому визначає своє існування та своє природне середовище. Беручи до уваги те, що навколишнє середовище є спільним надбанням людства, важливо знайти прогресивні та полівалентні рішення для його захисту і збагачення. Ці рішення мають комплексних характер, та вміщують правові, інституційні та організаційно-управлінські заходи.

Захисники довкілля та землі відіграють вирішальну роль у спробах уповільнити екологічні зміни та подолати нерівність влади у використанні землі та розвитку ресурсів. Основне право людини на навколишнє середовище є відносно новим елементом у міжнародних каталогах прав людини. Це право людини поступово утвердилося в міжнародному публічному праві з 1970-х років. Воно урегульовується джерелами двох галузей міжнародного публічного права – міжнародного екологічного права та міжнародного права прав людини, які закріплюють матеріальне право людини на навколишнє середовище, а також визначення відповідних міжнародно-правових механізмів прямого та непрямого захисту цього права.

Законодавство Європейського Союзу закріплює загалом шість екологічних прав людини. Першу групу цих прав складають матеріальні екологічні права людини – право на навколишнє середовище, право на воду та право на безпечні гігієнічні умови навколишнього середовища. Друга група – це три процесуальні екологічні права людини – право на доступ до інформації про навколишнє середовище, право на участь громадськості у прийнятті рішень з питань навколишнього середовища та право на доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища.

Аналіз дослідження проблеми. Питання правового регулювання екологічних прав були предметом розгляду таких науковців: С. Кравченка, А. Андрусевича, І. Личенко, М. Сірант та інших. В зарубіжній літературі проблему захисту навколишнього природного середовища піднімали Thiede B., Strube J., Andreas Ch., право на чисте довкілля як основне право людини комплексно досліджував Hancock J. [1].

Однак питання має особливе значення для суспільства і держави, змінюються норми права та ідеологічні підходи, тому додаткового аналізу потребують окремі аспекти механізму екологічних прав.

Метою цієї наукової статті є аналіз з погляду теоретичної юриспруденції та практичного аспекту питання захисту екологічних прав в сучасному глобалізованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Екологічні права людини прийнято вважати правами “третього покоління” – так званими колективними правами або правами солідарності у зв’язку з тим, що основними їх носіями є народи, нації, об’єднання індивідів, групи, а не окремі індивіди. Проте, як показує міжнародна судова і договірна практика, кожна людина має право на сприятливе навколишнє середовище і процесуальні екологічні права так само, як і об’єднання індивідів чи народи і нації [2, с. 67].

Екологічні права мають бути захищені на міжнародному рівні, оскільки питання проблем з навколишнім середовищем зазвичай не обмежується кордонами окремої держави. Проте первинне забезпечення екологічних прав громадян – це зобов’язання держави. Аналіз практики Європейського суду також довів, що вирішення проблем захисту екологічних прав людини повинне здійснюватися на національному рівні, зокрема, на нашу думку, шляхом вдосконалення національного законодавства, використання практики Європейського суду як джерела права національними судами, що, у свою чергу, дозволить попередити порушення екологічних прав людини [3, с. 199].

Екологічне право існує на багатьох рівнях і лише частково складається з міжнародних декларацій, конвенцій і договорів. Основна частина законодавства про охорону навколишнього середовища є статутною, тобто охопленою актами законодавчих органів, і нормативною, тобто створеною органами, уповноваженими урядами охороняти навколишнє середовище.

Крім того, багато країн включили право на якість навколишнього середовища у свої національні конституції. Наприклад, з 1994 року охорона навколишнього середовища була закріплена в німецькому Grundgesetz (“Основному законі”), який тепер стверджує, що уряд повинен захищати для “майбутніх поколінь природні основи життя”.

Конституційне унормування передбачає закріплення екологічних прав і в нашій державі. Ст. 50 Конституції України вказує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Захист прав людини є необхідним елементом його функціонування. Без системи захисту та гарантування можливості не перетворюються в реальні права, так і залишаючись декларативними гаслами.

Теорія права вже давно узгодила питання про форми захисту при цьому виділяє в загальному такі: визнання права; відновлення становища, яке існувало до порушення; припинення дій, що порушують право; присудження до виконання в натурі; припинення чи зміна правовідношення; стягнення з особи, що порушила право, завданих збитків. Всі вони є затребуваними і в контексті захисту екологічних прав.

Спеціальне законодавство не визначає форм захисту проте у ст. 10 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” виокремлює гарантії. До них належать такі: а) проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення та поліпшення стану навколишнього природного середовища; б) обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій вживати технічних та інших заходів для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги під час планування, розміщення продуктивних сил, будівництва та експлуатації об'єктів економіки; в) участь громадських організацій і громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; г) здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; г) компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю та майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; д) невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; е) створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації [4].

Екологічні права – це права вітального значення. Зміна навколишнього природного середовища критично впливає на життя людини, спричиняючи катастрофи, що загрожують існуванню людства. Право на життя загально визнано як основне або фундаментальне право людини, здійснення якого є “необхідною умовою здійснення всіх інших прав людини”. Порушення екологічних прав спричиняє різке порушення здоров'я людини. Наприклад, доведено, що кліматична мінливість впливає на багато основних факторів недоїдання дітей, включаючи доступність їжі. Науковці оцінили вплив аномалій температури й опадів на вагу та стан виснаження дітей у віці від 0 до 59 місяців у 18 країнах Африки на південь від Сахари. Лінійні регресійні моделі показують, що високі температури та низька кількість опадів пов'язані зі зниженням ваги дитини, а високі температури також призводять до підвищеного ризику виснаження на 43 % [5].

Захист екологічних прав має пріоритетне значення для суспільства, держави і людини. Питання в тому, що захист природи часто входить в дисонанс з інтересами певних кланів, олігархічних груп та конгломератів. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є ключовою основою екологічних прав громадян, на реалізацію якого спрямовані інші екологічні права. Захисники довкілля – це окремі особи та колективи, які захищають навколишнє середовище та протестують проти несправедливого та нестабільного використання ресурсів через соціальні та екологічні причини. Серед них можуть бути корінні народи, селяни чи рибалки, чие життя та засоби

до існування можуть бути під загрозою через зміну навколишнього середовища або позбавлення майна, а також екологічні активісти, громадські рухи, журналісти чи будь-які інші, хто активно захищає навколишнє середовище, оскільки порушення екологічних прав досягли на їх думку неприйнятної рівня. Рада з прав людини ООН (ООН) одногосно визнала життєво важливу роль захисників довкілля для захисту та сталого розвитку [6].

Такі рухи на захист природи та справедливого використання ресурсів є багатообіцяючою силою для глобальної стійкості та справедливого екологічного майбутнього. Проте їхня активність коштує великою ціною як життя, так і здоров'я. Global Witness повідомляє, що в 2018 році було вбито 164 захисники навколишнього середовища. За останні п'ятнадцять років тенденція щорічно реєстрованих вбивств загалом зростає [7].

Прийнятно, якщо дебати відбуваються на політико-правовому рівні, але часто вони перетинають легальні межі. Іноземні дослідники вказують, що екологічні конфлікти “високої інтенсивності” найбільш часто відбуваються в Азії та Латинській Америці. У період з 2002 по 2018 рік у 53 країнах відбулося щонайменше 1734 вбивства захисників навколишнього середовища та землі, більшість із них – у Бразилії, Філіппінах, Колумбії, Гондурасі, Мексиці та Перу [8].

Інші показники ще більш вражають. Захисники довкілля часто є членами вразливих груп, які використовують переважно ненасильницькі форми протесту. У 11 % випадків у всьому світі вони сприяли зупинці екологічно руйнівних та соціально конфліктних проєктів, захищаючи навколишнє середовище та засоби для існування. Поєднання стратегій превентивної мобілізації, диверсифікації протестів та судового розгляду може значно збільшити цей показник успіху до 27 %. Однак у всьому світі захисники також стикаються з високими показниками криміналізації (20 % випадків), фізичного насильства (18 %) та вбивств (13 %), які значно збільшуються, коли задіяні корінні народи [9].

Вирішення проблеми захисту довкілля знаходиться в контексті екологічної глобальної освіти та досягнення Цілей сталого розвитку. Стратегія зростання ЄС і європейське бачення “зеленої економіки” відповідно до Дорожньої карти ЄС 2050 [10] приділяють особливу увагу участі та залученню громадян, а отже, поширенню так званого екологічного громадянства. Місія проєкту “Дорожня карта 2050” полягає в тому, щоб забезпечити практичний, незалежний та об'єктивний аналіз шляхів досягнення низьковуглецевої економіки в Європі відповідно до енергетичної безпеки, екологічних та економічних цілей Європейського Союзу. Екологічне громадянство визнається важливим аспектом у вирішенні глобальних екологічних проблем, таких як зміна клімату, надаючи підтримку екологічним організаціям та окремим особам, сприяючи також громадському тиску на політичні дії (підписання петицій, звернення, функціонування ЗМІ). Суть екологічного громадянства в тому, щоб досягти “проєкологічної поведінки в громадських місцях” [11], таким чином сприяючи захисту екологічних прав людини.

В останні роки свідомий відхід від антропоцентричної парадигми в критичних правових і культурних дискурсах можна розглядати як частину процесу екологічної адаптації, концепції, яка використовувалася для позначення низки змін від технологічних “виправлень” до зміни суспільного ставлення та поведінки до трансформації регіону, галузі чи громади”. Однією з ключових особливостей різних теорій адаптації є визнання того, що називається “адаптивною спроможністю”, під якою розуміють здатність або потенціал успішно реагувати на мінливість та зміни клімату. Юридична освіта відіграє важливу, але недостатньо визнану роль в антропогенних змінах навколишнього середовища. Активізація освітньої екологічної сфери вирішує ключові проблеми – пошук оптимальних позицій при вирішенні екологічних проблем, так вирішується питання захисту екологічних прав.

Вказане впливає на розвиток екологічного права загалом та екологічних прав людини зокрема. Тенденціями розвитку варто вважати те, що у майбутньому екологічне право має сформувати більш тонке розуміння визначеності правового регулювання та компромісів у сфері захисту довкілля.

Висновок. Захисники довкілля та землі відіграють вирішальну роль у спробах уповільнити екологічні зміни та подолати нерівність влади у використанні землі та розвитку ресурсів. Екологічні права мають бути захищені на міжнародному рівні, оскільки питання проблем з навколишнім середовищем зазвичай не обмежується кордонами окремої держави. Проте первинне забезпечення екологічних прав громадян – це зобов'язання держави. Екологічні права – це права вітального значення. Зміна навколишнього природного середовища критично впливає на життя людини, спричиняючи катастрофи, що загрожують існуванню людства. Захист прав людини є необхідним елементом його функціонування. Без системи захисту та гарантування можливості не перетворюються в реальні права, так і залишаючись декларативними гаслами.

Захист екологічних прав має пріоритетне значення для суспільства, держави і людини. Проблема полягає в тому, що захист природи часто входить в дисонанс з інтересами певних кланів, олігархічних груп та конгломератів. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є ключовою основою екологічних прав громадян, на реалізацію якого спрямовані інші екологічні права. Констатовано, що вирішення проблеми захисту довкілля знаходиться в контексті екологічної глобальної освіти та досягнення Цілей сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hancock J. (2021) *Environmental Human Rights Power, Ethics and Law*. Routledge. 270 p.
2. Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Дж. Е. (2002) Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка
3. Іванець І. П. Концепція захисту екологічних прав через призму практики європейського суду з прав людини *Наше право*. 2013. № 10. С. 195–200.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
5. Thiede B., Strube J. (2020) Climate variability and child nutrition: Findings from sub-Saharan Africa *Global Environmental Change*. V. 65.
6. UN. (2019). Human Rights Council resolution 40/L.22. Recognizing the contribution of environmental human rights defenders to the enjoyment of human rights, environmental protection and sustainable development.
7. Global Witness, (2019). *Enemies of the state? How government and business silence land and environmental defenders*. London.
8. Le Billon P., Lujala P. (2020) Environmental and land defenders: Global patterns and determinants of repression. *Global Environmental Change*. V. 65.
9. Scheide A. (2020) Environmental conflicts and defenders: A global overview *Global Environmental Change*. V. 63. 102–104.
10. Roadmap 2050: a practical guide to a prosperous, low-carbon Europe URL: <https://www.roadmap2050.eu/>.
11. Andreas Ch. and al. (2020) *Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education*. Springer Nature. Switzerland AG.

REFERENCES

1. Hancock J. (2021) *Environmental Human Rights Power, Ethics and Law*. Routledge. 270 p. [in English]
2. Kravchenko S. M., Andrusyevych A. O., Bonain Dzh. E. (2002) *Aktualni problemy mizhnarodnoho prava navkolyshnoho seredovyscha*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni I. Franka [in Ukraine].
3. Ivanets I. P. *Kontseptsiiia zakhystu ekolohichnykh prav cherez pryzmu praktyky yevropeiskoho sudu z prav liudyny* *Nashe pravo*. 2013. No. 10. S. 195–200 [in Ukraine].
4. *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha*: Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. No. 1264-12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> [in Ukraine].
5. Thiede B., Strube J. (2020) *Climate variability and child nutrition: Findings from sub-Saharan Africa* *Global Environmental Change*. V. 65 [in English].
6. UN. (2019). Human Rights Council resolution 40/L.22. *Recognizing the contribution of environmental human rights defenders to the enjoyment of human rights, environmental protection and sustainable development* [in English].
7. Global Witness, (2019). *Enemies of the state? How government and business silence land and environmental defenders*. London [in English].

8. Le Billon P., Lujala P. (2020) *Environmental and land defenders: Global patterns and determinants of repression*. Global Environmental Change. V. 65 [in English].
9. Scheide A. (2020) Environmental conflicts and defenders: A global overview Global Environmental Change. V. 63. 102–104 [in English].
10. *Roadmap 2050: a practical guide to a prosperous, low-carbon Europe* URL: <https://www.roadmap2050.eu/> [in English].
11. Andreas Ch. and al. (2020) *Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education*. Springer Nature. Switzerland AG [in English].

Дата надходження: 07.02.2022 р.

Iryna Zharovska

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law,
Professor of the Department of Theory of Law
and Constitutionalism
el. mail irazhar@ukr.net,
ORCID 0000-0003-3821-8120

PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS: THEORETICAL AND PRACTIOLOGICAL NATURE

The article is devoted to the analysis from the point of view of theoretical jurisprudence and practical aspect of protection of ecological rights in the modern globalized society. It is emphasized that the environment is the common property of mankind, it is important to find progressive and multifaceted solutions to protect and enrich it. These decisions are comprehensive and include legal, institutional and organizational and managerial measures.

It has been stated that environmentalists and landowners play a crucial role in trying to slow down environmental change and overcome inequalities in land use and resource development. Environmental rights must be protected at the international level, as environmental issues are not usually limited to the borders of an individual state. However, the primary protection of citizens' environmental rights is the responsibility of the state. It is motivated that the protection of human rights is a necessary element of its functioning. Without a system of protection and guarantee, opportunities do not become real rights, and remain declarative slogans.

Environmental rights are rights of vital importance. Changes in the natural environment have a critical impact on human life, causing catastrophes that threaten human existence. The right to life is universally recognized as a fundamental or fundamental human right, the exercise of which is a necessary condition for the exercise of all other human rights.

Protection of environmental rights is a priority for society, the state and man. The problem is that nature conservation is often at odds with the interests of certain clans, oligarchic groups and conglomerates. The right to a safe environment for life and health is a key basis for the environmental rights of citizens, which other environmental rights are aimed at.

It is stated that the solution to the problem of environmental protection is in the context of environmental global education and the achievement of the Sustainable Development Goals. Legal education plays an important but insufficiently recognized role in anthropogenic changes in the environment. Activation of the educational environmental sphere solves the key problem – the search for optimal positions in solving environmental problems, thus solving the problem of protection of environmental rights.

Key words: environmental law, protection, environment, environmental education, environmental citizenship.